

միտակի օր մը, երկու բարեկամք պոռոյտի կ'ըլլեն գէտի Եւստրեանի ծննդաւոր ապուշը, որուն առեւ բրնձերով ժամուն պատարագն հոն մատուցանել, Ս. Աթանոսի ընծայեալ պատարագ մատուցել վրայէն, որ եւ դարձածական էր ժ. դարուն: Եւստ պատարագին խոսակցութիւնն առաջարկեալ պատմագրութեան վրայ կ'ըլլայ. Ուխտանէս կը յաղթահարուի Անանիայի թախանձեցոյցիչ խօսքերու առջեւ. եւ յանձն կ'առնու վերջապէս՝ Անանիայի առաջարկութիւնն՝ պատմագրել վրայ եւ Հայոց բաժանումն եւ Դաքեռու մկրտութիւնն (Բ. 2. 12), իսկ որովհետեւ, ինչպէս ըսինք վերջ եւ պիտի ապացուցանենք, նոյն վարդապետի խնդրանքը գրած էր Հայոց պատմութիւն մ'ալ, մատենան պիտի բաղկանար երեք մաս.

Ա. Պատմութիւն Հայոց.

Բ. Պատմութիւն բաժանման վրայ ի Հայոց.

Գ. Պատմութիւն մկրտութեան ազգին, որ Դաքեն կ'ըլլի:

Իւրաքանչիւր մաս կրթած է հեղինակին «Հարստ», որոնք իրենց մէջ ունին իւր-իւրեւր բաժանում: Մեզի ծանօթ մի միակ օրինակին մէջ, ինչպէս կանխեցինք ըսել, երբոր հաստատուն էր պահել Նիստենք մէն մի հաստատուն ի մեքուստ

(Ըրդ-նալիէ)

Հ. Ն. ԱՆԻՆՆԱՆ

ՈՆՆՆԻՍ ԹԻՐԱԿՈՍԹՈՑ ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐԷՆ

Եթմներորդ դարու երկրորդ կիսուն կը ծաղկէր նշանաւոր հայ մատենագիրն Անանիա Զէրակցի, կրթուած եւ անած յունական մատենագրութեամբ, որ ստուգիւ իբրեւ գրական անձնաւորութիւն արժանաւայել տեղ կը գրաւէ Հայոց մատենագրութեան պատմութեան մէջ: Դանօթ մի իրեն անուամբ մեղի հասած գրական երկասիրութիւններն՝ մասամբ յոյս տեսած արդէն եւ հանրամատչելի եղած, մասամբ ալ շեռագրաց մէջ:

Ներկայումս կը հրատարակենք Անանիայի անտիպ էջերէն հաստատուն մը, որ շատ կարեւոր կրնայ ըլլալ է. դարու Ս. Գրոց կանոնի պատմութեան համար. «Անանիայի Ըրդ-նալիէ» համար

Հ. Զմտ. Մարգարէ Պատարագամատուցք Հայոց. էջ 268-337: Մատարագութեան արժանի է որ առաջին անգամ Ուխտանէս եւ Պատարագամատուցք Ս. Աթանոսի ընդունու վրայ ապրկու սոցն — «զոր տան Աթանոսի. նոյնն կը կրկնէ պարզապէս Աստիկ (էջ 81) — «զոր Աթանոսի տան լինելը» Հ. Զմտ.: եւ Ուխտ. Բ. 114. Կ. 1. վասն զի փոյն քոյոյ յօժարութեանց սակ ինչորդն հանդի թուեցաւ մեզ. եւ զպիտութիւնս մեր ի քոյ գնել. եւ ի վերայ քո հրամանիդ զգոռարութիւնն զնշուութիւն համարել: Եւ ինչպիսի կը կոչէ նաեւ. Գրոստ. Գ. 4. Զմտ. Բ. 62, 86 եւն.:

բող ինքն արեւմտ-իստ րանց Հիւստ-իւրանոյ, եւ «նոյն ինքն արեւմտ-իստն Նոր Կտ-իւրանոյ»:

Թէ գրութիւնս կամ լաւ եւս ցանկս Անանիայի գործքն է, որ եւ է կասկած չէ յարուցուած այս նկատմամբ. թէ եւ գրութեանս յիշատակութիւնն անգամ չենք գտնիր մատենագրութեան մէջ, եւ Զարգհանալեանի ալ ծանօթ չէ այսպիսի գրութիւն մը յանուն Անանիայի. սակայն յայտն կը միարանին ընդհանրապէս գրագիրը՝ ընծայելով զայն Անանիայի կամ անոր գրուածոց հաւաքածոյին մէջ զանդեղելով:

Գրուածեանս վախճանն է, ինչպէս խորագիրն ու բովանդակութիւնն կը ցոյցնեն, ոչ այնչափ Ս. Գրոց ցանկ մը կազմել, որչափ Ս. Գրոց մէն մի մատենի տուններուն թիւն ներկայացընել, որ դարեալ ուսողագէտ Անանիայի մասնագիտութեան կը համապատասխանէ եւ այս կողմանէ ալ վաւերականութիւնն կ'երաշխաւորի:

Ստորեւ կը հրատարակենք այս գրութիւնն ամբողջութեամբ հիմ առնելով մեր Մատենադարանի թիւ 30 շեռ. (= B), որ Անանիայի գրութեանց հաւաքածոյ մըն է, մաքուր եւ նոր ընդօրինակութիւն ձեռագրէ մը, որուն վրայ տեղեկութիւնք կը պահին: Այս շեռագիրն է զոր կը յիշատակէ Գալուստ-Տէր Մկրտչեան՝ Անանիայի գրութեանց հրատարակութեան մէջ իբրեւ Ա. խմբի պատկանող: սա տարբերութեամբ որ B աւելի մաս մ'ունի «ՅԱզմայ ի փոխելն» (Թղ. 15ա): Երկրորդ շեռագիրն է Մանեսարանիս Բ. 130 շեռ. (= A) որ հաւաքածոյ մըն է ալ եւ ալ գրութեանց՝ Թէ — Թէ. դարէ: շեռագիրս թէ եւ Բ. 30էն աւելի հին է, սակայն լաւ օրինակ մը չ'ընծայեր. ինչպէս համեմատութենէ կը տեսնուի Ս. Գրոց իւրաքանչիւր գրքի սկզբնատառը եւ տուններուն թուերն կը պահին. մանաւանդ այս վերջինս անհրաժեշտ էր բնագիրն վերականգնելու համար: Ասոնց վրայ կը յաւելուք Մեքորայ Ա. Տէր-Մովսէսեանի հրատարակած անանուն աղաւաղեալ օրինակն՝ «Առն համար» Հիւստ-իւրանոյ, խորագրով: Հրատարակութիւնն եղած է Էլմիսենի Մատենադարանին Բ. 154 (կարինեանց) չորրորդը Աստուածաշունչի վրայէն

1 Յաշեան Քրդիկ էջ 176-7:

2 Եւստիոս Զրակցի, Վաղարշապատ 1896 էջ 10 եւն.:

3 Այս վերջին հաստատուն հրատարակուած է ՀԱ. Ի մէջ, 1904 էջ 219:

4 Հմտ. մանրամասն Յուդիկ էջ 417-419:

5 Պատմութիւն Ս. Գրոց հայկական թարգմանութեան, Մոսկուա 1902 էջ 259-260:

Եւրին՝ Ինչ որ Լուսնային Եւր Կարգաբանաց:

- Աւետարանաց Գ.՝
ա. Մատթեոսի՝ տունը ՍՈ:
Մարկոսի՝ տունը ՌՈ:
Դուկասու՝ տունը ՍՊ:
Թովհաննու՝ տունը ՍԵ:
բ. Գործք. առաքելոց՝ տունը ՍՊ:
գ. Կաթողիկէ՝ Թուկասք Է:
Թակուրու՝ Թղթին Ե:
Պետրոսի՝ ա. Թղթին Ե:
Երկրորդ՝ Թղթին տունը Մ:
Թովհաննու՝ տ. Թղթին ՄԿ:
Թովհաննու՝ բ. Թղթին Եւջ:
Թովհաննու՝ գ. Թղթին ԼԵ:
Թուգայի՝ Թղթին տունը ԿԼ:
դ. Յայտնութիւն Թովհաննու՝
է. Պաշտօն առաքելոց Թուղթք ԳԺ՝:
Հաղթայեցուց՝ Թղթին տունը ԶԺ:
Կորնթացուց. ա.՝ Թղթին տունը ՊԻԲ:
Երկրորդ՝ Թղթին տունը Ո:
Գաղատացուց՝ Թղթին տունը ՅԺԲ:
Եփեսացուց՝ տունը ՅԺԲ:
Փիլիպեցուց՝ Թղթին տունը Մ:
Կորնթացուց՝ Թղթին տունը Ե:
Թեսաղոնիկեցուց՝ Թղթին ՅԺԲ:
Եւրին. Բ.՝ Թղթին ԺԺ:
Երբայեցուց՝ տունը ԶԺ:
Տիմոթեոս՝ ա. Թղթ. ՄԻ:
Եւրին. Բ.՝ Թղթին ԺԺ:
Տիմոթեոս՝ Թղթին տունը ԶԺ:

- 1 AM. լուսնի այս տողը: M. լոկ՝ Եւրոս:
2 M. լուսնի այս տողը:
3 M. Աւետարանն Մատթեոսի ՍՈ:
4 M. Մարկ. ՌՈ: A. լուսնի:
5 M. Դուկ. ՍՊ:
6 M. Թովհ. ՍԵ:
7 M. Գործքն ՍՊ:
8 M. լուսնի այս տողը: A. Կաթողիկէք:
9 M. Թուղթն Պաղարայ Ե. A. Թակուր. Թիթին:
10 M. Պետր. առաքին Ե. A. առաքին Թիթին:
11 M. Երկրորդն Մ:
12 M. Թովհաննու առաքին ՄԼ: A. Թովհաննու առաքին
13 M. Երկրորդն Եւջ. A. Թովհաննու երկրորդ:
14 M. Երկրորդն ԼԵ: A. Թովհաննու երկրորդ:
15 M. լուսնի այս տողը:
16 M. լուսնի այս տողը:
17 M. լուսնի այս տողը:
18 M. Առաքել. Հաղթայեցին ԶԺԲ. A. Հաղ-
թայեցուց...
19 M. Առաքին Կորնթացոց ՊԻԲ: A. առաքին Թ:
20 M. Երկրորդն Ո:
21 M. Գաղատ. ՅԺԲ: A. լուսնի «տունը»:
22 M. Եփես. ՅԺԲ:
23 M. Փիլիպ. Մ:
24 M. Կորնթ. Ե:
25 M. Թես. ՅԺԲ: B եւ A լուսնի տունը:
26 M. Լոկ՝ Երկրորդ ԶԺ: A. Երկրորդ:
27 M. Երբայ. ԶԺ:
28 M. Տիմոթ. առաքին ՄԻ A. Առաքին Թղ.
29 M. Երկրորդ ԶԺ: A. Երկրորդ:
30 M. Տիմոթ. ԶԺ: A. Երկրորդ:

Փիլիմոնի՝ Թղթին տունը իւլ:
Համանգամայն՝ Եւրոց Կաթարանաց տունը
ՍՓՇՂԱ:

Յնքեան փղորիկ հատուած մ'է գրու-
թիւնն, սակայն ունի կարեւոր նշանակութիւն
նիւթոյն կողմանէ, վասն զի Անանիայի ներկայա-
ցուցած Հին Կաթարանի ցանկը եզական գիրք
մը կը բուն ջայժմ գտնուած նման ցանկերու
մէջ, որոնցմէ բազմաթիւ տեսակներ հրատա-
րակած են գերմանացի գիտնականն Յան՝ եւ
ազգայիններէն Մեսրոպ Վ. Տէր-Մովսէսեան.
վերջոյս հրատարակած ցանկերէն միայն Մը
ամենէն մերձաւորն է մեր հրատարակած օրի-
նակին եւ այս պատճառաւ համեմատութեան
առիթ ծանօթութեանց մէջ: Թէ Անանիա առա-
ջիկայ ցանկը կազմելու ժամանակ ունեցած է
յոյն աղբիւր մը չենք կրնար ստուգութեամբ
վճռել: Սակայն ընդհանուր համեմատութիւնն
կը տեսնուի, որ Անանիայի տեսչափութիւնն
(stichometrie) մերթ կը համաձայնի Սինայեան
օրինակին, բայց յատկապէս Նիկեոսիոսին եւ
մերթ ալ օրինակներու, այնպէս որ ցայժմ
գտնուած օրինակներէն միայն հետ լիովին չի
համաձայնիր, զորոնք հրատարակած է Յան՝
12 սինեականերու բաժնելով, որոնցմէ իւրա-
քանչիւն իսկ ալակերպ ընթերցուածներ կը
ներկայացընէ՝ Եւր Կաթարանի գրոց տունն-
րուն համար ամենայն ապահովութեամբ կրնանք
ըսել թէ Անանիա հետեւած չէ Եւթաղի, որուն
նախագրութիւնքն Ե, դարեն իսկ մուտք գտած
էին հայ գրականութեան մէջ, յատկապէս Եւր
Կաթարանի գրքերուն մէջ: Զարմանալի չէ ի
վերջոյ երբ Անանիա Եւրոսութեան գրքին
տեսչամարը չի նշանակեր, վասն զի յոյն ձե-
ռագիրներուն մէջ ալ նոյնը չի տեսնուի ըստ
Տիւնետորթի, եւ Շուրի՝ 5:

Անանիայի պէս գիտնական վարդապետի
մը անծանօթ չէր Բիւզանդական ճոխ մատենա-
գրութիւնն, ինչպէս կը տեսնուի իւր գրութեանց
նկարագրէն եւ ինքնակնասագրութենէ, ուր ի
միջի ալրջ կը կարդանք՝ «հմուտ եղէ գրոց բազ-
մաց, որք եւ ոչ ի մը» եւ Խաթաբեան լեզուս՝ 6:
Ուրեմն կ'երեւայ թէ ինքը օգտուած է հասա-

- 1 M. Փիլիմոնի իւլ:
2 M. լուսնի այս տողը: A. Համանգամայն:
3 Th. Zahn, Geschichte des neustamentlichen
Kanon. II. Band, Erlangen 1890, p. 1-384: — Պատմու-
թիւն Ս. Գրոց հայկական Թարգմանութեան էջ 225-283:
4 Th. Zahn, անդ էջ 898-408:
5 Zahn, անդ էջ 387 եւն. 25:
6 Տաւան՝ Եւրոց էջ 175: Արեւան՝ Հայապատմութիւն
1901 Բ. Մասն էջ 233 եւն:

րակաց աղբիւրէ կամ Նոյն իսկ Նիկիեփորոս պատրիարքին (806—815) ընծայուած ցանկէն, որ շատ աւելի Հին Ըլլայու է քան ինքնին Նիկիեփորոսն ըստ Էրհարդի¹ եւ Հայրենիքն է Երուսաղէմ ըստ Յանի²։ Նիկիեփորոսի հրատարակին de Boor համոզել կերպով ապացուցած է որ այս ցանկը Նիկիեփորոսին Նախական ցանկը չէ, այլ Նոյնին՝ 850ին այլափոխուած խմբագրութիւնն։ Արգ եմէ ցանկն իրապէս շատ հնագոյն է քան կարծուած ժամանակը՝ այս պարագային կարելի է Անանիայի ժամանակին հետ միաբանել։ Ի հարկէ խոսքը միշտ Նիկիեփորոսին անաշխատութեան վրայ է, զոր կը գործածէ Անանիա. վասն զի Անանիայի Հին դատարանի գրոց դասաւորութիւնն ոչ միայն Նիկիեփորոսին ցանկին չի համաձայնիր, այլ եւ ոչ իսկ մեզիմ ծանօթ ցանկերուն ինչպէս վերը տեսանք։ Դրանօք է արդէն Անանիայի՝ Գ. Մականայեցոց գիրքն ալ, որ առաջին անգամ հոս կը յիշուի յանուանէ որոշակի գիտենք Տայ գրականութեան մէջ։ Իրմէ ետքը Միսիթար Այրիվանեցոյ ցանկին մէջ կը հանդիպինք. որոնց կրնանք յաւելուլ Զարհանալեանի սա դիտողութիւնն թէ «գրչագրի մը մէջ ալ կը կարգանք. «զորորոր Մականայեցիան ոչ գտի, եւ ոչ զՅովսէպոսն որ գրել էի ի գիրոս»³։ Ասանայն տակուան այսպիսի գրութիւն մը յերեւան ելած չէ ձեռագրոց մէջն։ Ձիարգ եւ իցե՛ այս եւ նման խնդիրներ, ինչպէս նաեւ Անանիայի ընծայած Հին դատարանի դասաւորութիւնն անգրագոյն քննութեան կարօտ են։

Գալով Նոր դատարանի դասաւորութեան՝ Անանիա ըստ ամենայնի համաձայն է Ջոհրայի հրատարակութեան։ Միայն սա կէտն գիտելու է որ Ջոհրայ Յայնտութեան գիրքն գիտամբ Պոզոսի թղթերէն ետքը դրած է համեմատ այլ ամենայն գրչագրաց մերոց, նաեւ յունականաց իսկ՝ կարգել գլան ի վախճանի բովանդակ Նոր դատարանաց⁴։ Ըստ հետեւորդի 260-ին մէջ Յայնտութիւնն՝ Պոզոսի թղթերէն յառաջ էր, ինչպէս է Անանիայի քով. այսպէս ունին Վուլկադայի ինչ ինչ ձեռագիր օրինակներն⁵ եւ Բրիտանական թանգարանի Թ. 17, 730 հայերէն ձեռագիրն⁶։

Քանի մը խօսք ալ անաշխատութեան վրայ B ձեռագիրն՝ Հին դատարանի մատենից տեսրու համագումարն կը զնէ էր⁷ (= 79100), իսկ M՝ քնիթ (= 9129), սակայն երկուքին ընթերցումն ալ անճիշդ է, ինչպէս հարեւանցի հաշուէ կարելի է տեսնել։ Պէտք է ամբողջընել իրարմով այսպէս՝ էքքիթ (79129) — համաձայն Անտիոքայ Բ. Ժողովոյն ընծայած գումարին (ըստ մեր Մատ. Թ. 581 ձեռագիրն). Տէր-Մովսէսեանի օրինակն (էջ 255) հոս վրէպակաւ ունի քնիթ նման Mի ընթերցումնին, որուն Հետ միաբան է նաեւ Գր. Յովսէպոցոյ ցանկն (անդ էջ 263)։ Շատ ճիշդ է ընդ հաւանակն Bի քով Նոր դատարանի մատենից տուններու համագումարն աւիշղա (= 18591) նման Անտիոքայ Ժողովոյն կանոնաց. իսկ A եւ Mի մէջ կը պակսի. Գր. Յովսէպոյն զնի հոս (էջ 263) իշղա ի բաց թողլով Ա սկզբնագիրն։ Անտիոքեան ցանկին հետ միաբան է B նաեւ Հին եւ Նոր դատարանաց միահամուռ անհամարին մէջ. Թւիչի Անտիոքեան ցանկն կը հաշուէ (ըստ Թ. 581 ձեռագիրն) «Համանգումայն Հնոց դատարանաց տունք էքքիթ (79129)։ Միանգումայն Նորոց դատարանաց տունն աւիշղա (= 18591)։ Եւ միահամուռ Հին եւ Նոր դատարանաց տունն Թւիչի (այսինքն 79129 + 18591 = 97720)։ Վերջնոյն մէջ ալ առանց վրէպակի չէ Տէր-Մովսէսեանի օրինակն, որ կ'ընթերցուի Թիւչի, զոր հնչմանն իբրեւ ուղիղ կը սրբագրէ Ժիւլի. Նոյնպէս ան՝ ճիշդ է Ն. Ֆինկի⁸ ընթերցածն Թիւչի փոք. Թւիչի։

Ռ. Պ. Ֆ.

Ն Ե Զ Ո Ւ Ա Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն

ՅՈՒՆԱՌԱՐԱՆ ԿՅՈՒՆԱՌԱՌԱՌԻՆԷ

(Երբանստիւն)

20.

1. Այսու հետեւ առջեւ տնիմ շուէտըգուրան Evald Lidenի „Armenische Studien“ ընտիր աշխատութիւնը։ Հետագումութեանց մէջ շատ անգամ առիթ պիտի ունենամ յառաջ բերելու իւր կարծիքները եւ աւելցնելու իմ նկատողութիւններս։ Ետքը գէլ (գիշոր) բառով կը սկսիմ. Spr. Abh. 1, 194 եւ 2, 154։ Այս բառը կը շոշափէ

and the date of Euthalius. Journal of Philology, vol XXIII, p. 242-245.

1 Յուսէպ Տայ. ձեռագրաց Արգար Յովսէպեանի, Մարտիոյ 1909, էջ 28։

1 Հմմտ. Kirchenlexikon, IX, p. 256.
2 Zahn, անդ էջ 297։ Նիկիեփորոսի ցանկը հրատարակուած անդ էջ 295—301։
3 Թարգմ. Նախ. էջ 190.
4 Աստուածաշու. 1805, էջ 764.
5 Zahn, անդ էջ 383, ծան. 2.
6 Conybeare Fred. C. — On the codex Pamphil.